

Ненад Божовић

Универзитет у Београду

Православни богословски факултет

Београд

nenad_kv85@yahoo.com

Библијске одреднице о робовима у светлу старооријенталног законодавства

Сажељак: Проучавање законских и правних текстова Старог Оријента (СО) бацило је ново светло на поједине библијске текстове. Међу библијским текстовима правног карактера који се тичу слабијих у друштву, проналазе се сличности и разлике у односу на остале текстове СО. Текст обрађује следећа питања: у каквом односу стоје правни и законски текстови Старог Оријента са Старим заветом по питању робова и у којој мери се може говорити о томе да су библијски закони „хуманији“ и „правичнији“ за робове у односу на остале законе СО. Како су библијски текстови обликовали идеју о *новом вредновању робова*? Какав теолошки концепт лежи у позадини законских одредница? Текст настоји да законске одреднице не анализира изоловано и да их пореди само синтаксички, већ покушава да одреди њихову конкретну улогу и значај у животу неког роба. Завршна разматрања говоре о данашњем значају библијске поруке.

Кључне речи: роб-иметак, роб-дужник, свакодневни живот робова, עֶבֶד עֲבָדָה (eved ivgi), савез са робовима, ново вредновање робова, Књига савеза, морални апел, ограничење ропства, откуп, ослобођење

Тежње савремених друштава и држава, барем у својој идеји, јесу поштовање људских права и брига о слабима у друштву. Притом се често заборавља где заправо лежи корен новог вредновања људске личности. Као један од најексплицитнијих примера ниподаштавања људског достојанства у току историје може се навести ропство. Прекретница, односно нови почетак, је Савез који Бог склапа не са неким моћним царем и његовом многобројном нацијом већ управо са скупином робова. Потписници Савеза једни према другима не треба да се понашају онако како су се према њима понашали њихови египатски господари. Упркос прилагођавању на нове цивилизацијске тековине у обећаном Ханану и класном раслојавању друштва, успомена на Савез са робовима остајала је жива; с једне стране у законској традицији, а с друге стране кроз пророчке опомене. Међутим, само пома-

гање слабих у друштву и истицање схватања да је други битан није у том времену било једноставно. Библијски текст промовише *ново вредновање робова*.

I Робови у старооријенталном законодавству¹

1.1. Роб-иметак и роб-дужник

У Сумеру је у саргонско и предсаргонско време за роба коришћен израз *sag*.² *Sag* значи *џлава* и користи се у: набрајању иметка заједно са осталом покретном и непокретном имовином, уговорима о куповини, продаји, наслеђу итд. У сваком закону постојао је израз којим се означавао *роб као њпросџ иметџак*, „најобичнији роб“ (енг. chattel-slave).³ Осим роба као иметка постојали су и робови-дужници и треба их разликовати. То је група некада слободних грађана који су услед многих чинилаца утонули у дужничко ропство.⁴ Многи истраживачи сматрају да су они међу-класа и да припадају слоју тзв. зависног грађанства.⁵

2.1. Извори ропства

2.1.1. Ратни заробљеници. Као први извор ропства најчешће се наводе људи који су заробљени током рата, а међу њима и жене и деца.⁶ Они су бивали упошљени као слуге, радници или војници, радили су на пољима, на изградњи путева, копању канала, изградњи војних утврђења, подизању храмова, служењу у палатама и дворовима итд.⁷ Библија сведочи да су при-

¹ У правни материјал који ће овим радом бити узет у обзир спадају законици Старог Оријента, мање законске збирке, уговори између странака и судске одлуке. Историја развоја старооријенталног законодавства, његових превода и његових форми предмет су већ двовековног проучавања научника, тако да једна кратка анализа ове области превазилази оквире овога рада За више погледати: Д. Милин, *Мојсијево и старооријентално законодавство*, докторска дисертација, Београд, 1981, М. Вишић, *Zakоници древне Mesopotamije*, Сарајево, 1989, 105–110. V. Korošec, *Keilschriftrecht*, Handbuch der Orientalistik, 1 Ergänzungsband 3, Leiden-Köln, 1964, 49–219, G. R. Driver и J. C. Miles, *The Babylonian Laws*, Vol. 1, Legal Commentary, Oxford, 1968, 1–53.

² J. Gelb, „Terms for Slaves in Ancient Mesopotamia“, у: *Societies and Languages of the Ancient Near East*, *Studies in honour of I. M. Diakonoff*, Warminster, 1982, 89.

³ Израз роб-иметак представља превод израза chattel-slave из: G. Chirichigno, „Debt Slavery in Israel and the Ancient Near East“, *Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series*, JSOTSup 141, Sheffield, 1993, 29.

⁴ G. Chirichigno, op. cit, 29.

⁵ A. Nunn, *Alltag im Alten Orient*, Wiss. Buchges., Mainz am Rhein, 2006, 66; Chirichigno, op. cit, 29.

⁶ I. Mendelsohn, *Slavery in the Ancient Near East*, New York, 1949, 1.

⁷ K. Nemet-Nejat, *Daily Life in Ancient Mesopotamia*, Peabody, Massachusetts, 2002, 117.

ликом освајања Ханана и Израилци поробили многе из освојених народа (Пнз 20 11, 21 10–11).

2.1.2. Дужничко ропство. Дужничко ропство почињало је *йозајмицом*. Узимање новца у зајам је могло бити проузроковано многим факторима: неплодна година, ратови, болести итд. Интерес је у древном Вавилону у просеку износио 15–25% на сребро и 33,3% на жито.⁸ Намера повериоца била је да путем високих камата зависним учине што већи број људи да би их на крају потпуно купили. Библија описује, на више места, похлепне и незајажљиве повериоце који много зарађују на посуђивању новца (Јез 18 8–17, 22 12), а истовремено хвали правичне и милосрдне (Пс 15 5). Хамурабијев законик (СН) покушава да смањи утицај повериоца и крупних земљопоседника путем одредби да се задрже поменуте каматне стопе.⁹ У Асирији се камата кретала у распону 20–80% по години.¹⁰ Тиме је човек већ првим зајмом ступао у тежак положај. Дужничко ропство је било велики проблем у друштвима СО, а владари су често путем правног система покушавали да обуздају похлепне земљопоседнике и зајмодавце.¹¹

2.1.3. Самопродаја. У одсуству сваке помоћи онима који су погођени сушом, глађу, елементарним непогодама или ратним пустошењима, једини спас од глади била је и продаја самих себе у ропство.¹² За бивше грађане, нове робове, ропство је значило да су његове радне способности стављене на располагање по вољи другог. У неким градовима, као нпр. Нузију, људи су добровољно прихватили стање ропства у замену само за храну, одећу и склониште (нарочито странци).¹³ Библијски пример самопродаје јесте Изл 21 2–6, Пнз 15 1, Лев 25 39.

2.1.4. Продаја деце и чланова породице. Родитељи који нису могли да отхране своју децу или су нужно морали да врате дуг продавали су своју децу на тржницама. Продаја је обављана на два начина: а) безусловна продаја, по којој родитељ продаје дете по тржишној цени и добија сав новац (*anakaspm*), б) условна продаја, по којој купац усваја дете, а роди-

⁸ I. Mendelsohn, *Slavery*, 23.

⁹ Der Codex Hammurapi (надаље СН), у: R. Borger, H. Lutzmani др. (прир), Otto Kaiser (изд.), *Texte aus der Umwelt des Alten Testaments* (надаље TUAT), *Rechts und Wirtschafts Urkunden, Historisch-chronologische Texte*, Band 1, Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn Gütersloh-Memmingen, 1982/83/84/85, §70, 53.

¹⁰ I. Mendelsohn, *Slavery*, 25.

¹¹ G. Chirichigno, op. cit, 54.

¹² Нпр. Texte aus Emar, B. Janowski, G. Wilhelm (прир), Otto Kaiser (изд.), *Texte aus der Umwelt des Alten Testaments* (TUAT), *Texte zum Rechts und Wirtschaftsleben*, Neue Folge, Band 1, Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh 2004, 149, 141.

¹³ I. Mendelsohn, „Slavery in the Ancient Near East“, *The biblical archaeologist (BA)*, Vol. IX, 1964, 4, 78.

тељу се даје симболична награда (*ana kiššatim*).¹⁴ Том приликом сачињава се уговор о продаји или усвајању. Многи од тих уговора остали су сачувани до данас.¹⁵ Условна продаја кћери посведочена је и у Библији (Изд 21 7–11), а опасност да се поверилац домогне деце да му служи као робови назначена је у 2Цар 4 1, када се удовица жали пророку Илији на своје сиромаштво.

Истраживачи су подељени по питању опште слике о положају робова. Положај роба зависио је од случаја до случаја, зависно од господара. У кући иоле правичног господара имао је спас од глади, а под влашћу окрутног господара прелазак у ропство значио је незамисливо тежак живот.¹⁶

2.1.5. Залого. Осим добровољне само-продаје или продаје чланова породице, зарад ослобођења од дугова, дужници и њихове породице могли су допасти ропства путем посебне клаузуле. По уговору о позајмици, поверилац је могао да означи дужника и чланове његове породице као примарну залогу (кауцију) за враћање дуга. Дужник, његова породица или сви заједно ступају у службу повериоца као радна снага док дуг не буде враћен, што је практично значило да су утонули у ропство.

Током оваквих процеса често је долазило до злоупотребе: бесправно узимање особа у залог, злостављање особа које су у кући повериоца како би се извршио притисак зарад враћања дуга, држање неке особе и после повраћаја дуга. Библија такође сведочи о овим случајевима: *сиромашу и убојоме насиље чинио, оћимао, залога не би враћао и ка јадним бојовима јодизао би очи своје чинећи јадосић*. (Јез 18 12). Законници СО су овакве појаве оштро кажњавали: Кодекс града Ешнуне, написан на акадском језику око једног века пре Хамурабија, §§ 22–24 санкционише злоупотребу залог за дуг,¹⁷ а Хамурабијев законик (СН) то чини у §§114–116. Нарочито је интересантан СН,§117: *уколико су жена, ћерка или син неког слободног грађанина због дуга у власништву повереника, морају након једне године присилног држања у служби бити ослобођени. Овом одредбом законик не само да штићу од злоупотребе још једнак залог, већ још кушава да слободне грађане заштити од доживотној дужничкој ропства*.

¹⁴I. Mendelsohn, BA, Vol. IX, 1964,4, 76,G. Chirichigno, 67 – *ana kiššatim* као правни израз не односи се само на условну продају деце већ је за *terminus technicus* за све што је „условно“, „под контролом“.

¹⁵Као репрезентативни примери могу се навести следећи текстови: TUAT, Band 1, 200, 201; Texte aus Emar, TUAT, Neue Folge, Band 1, 151.

¹⁶Нарочито о овоме пише совјетски истраживач М. Dandamaev, „*Slavery in Babylonia (From Nabopolassar to Alexander the Great 626–331 BC)*“, Northern Illinois University Press, 1984, 67–81, руски назив: Мухаммад, Дандамаев, „*Рабство в Вавилонии, VIII–IV в. до н.э.*“, Наука, Санкт-Петербург, 1974.

¹⁷Der Codex Eschnunna (надаље CE), TUAT, Band 1, 35.

Као залога су, осим чланова породице, могли да буду узети и робови дужника (робови од рођења). У том случају одредница о пуштању након три године није важила, а на опхођење повериоца према тој особи није се могло законски утицати. Након истека рока могао је бити и продан (СН, §118). Када роб као залога у кући повериоца због злостављања буде убијен, убица плаћа 1/3 мине (166гр сребра) и дуг се прекида, а ако син грађанина буде убијен, онда да се повериоцу убије син (СН, §118). *Неједнакост у погледу казне између робова и слободних грађана је очигледна.*

1.3. Правни статус роба-иметка. Правно гледано, роб је био посматран као ствар, као својеврсна покретна имовина.¹⁸ Био је роба која је могла бити продана, купљена, позајмљена, замењена или наслеђена. Приликом продаје или куповине роба сачињавао се уговор. Он је садржао име роба који се продаје, име купца или продавца, цену, заветовање странака, посебне клаузуле, имена сведока и датум.¹⁹ Цена једног роба варијала је у зависности од старосног доба и снаге, а код робиња и од спољашњег изгледа.

1.3.1. Кретање. Кретање робова било је ограничено вољом господара. По неким законцима робу је било забрањено да се креће ван градских зидина,²⁰ односно око градских врата, а по другима без пратње господара чак ни у центру града.²¹ Законци СО забрањивали су бекства робова, а нарочито строге казне, чак смртне, биле су прописане за помагаче у бекству (слободне грађане).

1.3.2. Ознака. Будући да је посматран као имовина, роб је најчешће имао на себи видљиву ознаку господара, баш као што су и домаће животиње носиле жиг. Постоји више варијанти ознаке. Уклањање гвозденог жига на кожи захтевало је хирушки захват, па стога (СН, §§ 226–7) прописује смртну казну за грађане који помажу уклањању ознака.

1.3.3. Рад роба и иметак: Посао обичног роба одвијао се на пољу, на градилишту, у занатским радионицама, као и испомоћ у домаћинствима. Робиња је најчешће помагала у кућним пословима или испуњавала брачне обавезе. Неки закони строго забрањују да се роб бави трговином или занатством. Кодекс града Ешнуне (СЕ, §15) прописује: *из руке роба не сме се узети животиња, уље, вуна, новац.* Слободна жена не сме робу или робињи да да неки поклон, јер се то сматрало као украдено.²² У ново-вавилонско доба ствари се нагло мењају: драматично повећање броја робова, ширење ме-

¹⁸ Mendelsohn, *Slavery*, 34.

¹⁹ Уп. TUAT, Band 1, 199–200; TUAT, Neue Folge, Band 1, 40, 52.

²⁰ Der Codex Urnammu von Ur (надаље CU), у: TUAT, Band 1, 21, §17; СЕ, § 49.

²¹ Der Codex Lipit Eshtar von Isin (надаље CL), §12, у: TUAT, Band 1, 27.

²² Die mittelassyrischen Gesetze (надаље MaG), TUAT, Band 1, §4, 81.

ђународних веза и трговине условили су упошљавање робова на многим делатностима.

1.4. Брак робова. У циљу проширења иметка господари су венчавали робове и робиње и тако умножавали радну снагу. Роб је имао право да се ожени робињом којом жели, али није могао без дозволе господара да напусти кућу (CU, §4). *Деца из брака роба и робиње њриѡадала су дакле ѡсѡодару и била робови од рођења*. Ипак, положај деце рођене у кући господара је био бољи од оних који су од малих ногу продавани, јер је уз оца и мајку могао да одраста, а у кући господара уживао је већ неко поверење.²³

Роб је могао да заснује брак и са слободном женом, а СН, §175 у том случају прописује да господар роба нема право на децу; деца из таквог брака су слободна.

У случајевима када законита жена не рађа децу, господар је имао законито право да од робиње начини конкубину (СН, §146). Уколико је супруга неког грађанина била посвећена Храму, односно *paditu*-свештеница која није смела имати децу када је ступала у брак, најчешће је мужу давала неку од својих робиња.²⁴ Сличну историју можемо видети у Књизи постања када Сара даје Авраму своју слушкињу Агару (Пост 16 1–3). Понекад је у простој жељи за проширењем породице робиња служила као конкубина и господару рађала децу (нешто слично као и Аврам у Пост 25 1–6). Кодекс Липит-Иштаров (CL, §25) прописује да ако је грађанин имао закониту жену која му је рађала децу али имао и са робињом децу, деца законите жене узимају наследство, а деца робиње су слободна, али немају учешћа у наслеђу (уп. Пост 25 1–6). Деца из брака са робињом имала су само један начин да имају наследство, да тако одлучи отац породице²⁵ или као последица признавања конкубине као законите жене (MaG, §41).

Кодекс Ур-Намуов (CU, §8) помиње случај када је неки човек силовао робињу која је била девица (дакле, не конкубина) и прописује казну од само 5 шекела, док за исто дело СЕ, §31 прописује казну од 1/3 мине (20 шекела). Суштина кажњавања састојала се у томе што је дефлорација робиње од стране неког другог човека била заправо посматрана као штета начињена на иметку господара (на дотичној робињи), стога се сума давала као обештећење.²⁶ Из овог сазнајемо да су робиње често биле изложене сексуалном злостављању, а казна за недело према робињи и према слободној жени је неједнака.

²³ Mendelsohn, *Slavery*, 56.

²⁴ Уп. Брачни уговор, TUAT, Neue Folge, Band I, 27.

²⁵ Texte aus Nipur, TUAT, Neue Folge, Band 1, 4.

²⁶ I. Cardellini, *Die biblischen „Sklaven“ – Gesetze im Lichte des keilschriftlichen Sklavenrechts*, Bonn, 1981, 19.

1.5. Опхођење према робовима: Неједнако опхођење закона према слободним грађанима и према робовима очигледно је и на примерима кажњавања телесних повреда. За ударац трудне робинје и проузроковање побачаја, кодекс Липит-Иштаров (CL, §§3–4) прописује казну од 5 шекела сребра, док се ударац на ћерку слободног грађанина плаћа 30 шекела. Уколико ћерка слободног грађанина умре, закон налаже да се починилац убије. СН, §§213–214 прописује да ако неко удари робинју и она потом умре, да се газди плати трећина мине, а ако неко удари ћерку слободног човека, да се њему убије ћерка.

СН је један од типичних представника правне регулативе у којој се заступа такозвани *Lex Talionis*, који представља схватање да се узвраћањем истом мером постиже задовољење правде (грч. *talios* – једнак, исти). СН, §§196–202 прописује да ако грађанин грађанину око повреди, коску или зуб сломи, да се починиоцу исто учини. Међутим, ако неко тешко повреди око неког роба или му сломи коску или зуб, треба да власнику роба плати половину његове цене (СН, §199). *Може се рећи да за слободне грађане важи Lex Talionis, док за робове не важи.* Роб не добија никакво обештећење уколико га неко трећи повреди, али добија његов власник, јер се повреда роба сматрала за повреду имовине неког слободног грађанина.

Ово схватање можемо наћи и у хетитским законима: за убиство роба или робинје починилац доводи две особе у замену.²⁷ НГ, за разлику од СН, за преступе попут повреда обично предлажу могућност новчане надокнаде. Казне за телесне повреде роба дупло су мање од казне за повреду грађанина.²⁸ Библијски закон ће управо инсистирати на правичном односу господар-роб, а не само на пропису по коме ће роб бити заштићен од стране трећег лица.

1.6. Ослобођење роба. Друштвени слојеви СО били су лабилни. Стари семитски језици познају појам „слободан“ само у смислу човека ослобођеног од дугова, дакле платежних или других обавеза. Појам „слободних људи“, чак ни као идеал, није постојао.²⁹ Новац за откуп могао је да скупи сам роб, бивши грађанин, ако је уговором о продаји било предвиђено да има извештан хонорар или ако је члан његове породице скупио новац у међувремену. Са ослобођењем је морао и господар да се сагласи. Роб-иметак је такође могао бити ослобођен али су се прилике за то ретко остваривале.

Постојало је још неколико начина за ослобођење робова: 1. Робинја-конкубина и деца из брака са господаром били су слободни грађани након

²⁷ Die Hethitischen Gesetze (HG), y: TUAT, Band 1, § 2, 97.

²⁸ Ако неко ослепи роба за време свађе, даје 10–20 шекела сребра, а ако му сломи ногу или руку даје 10 шекела. Исто, §8, 99.

²⁹ W. v. Soden, *Der Alte Orient – Eine Einführung*, Leipzig, 2005, 70, Dandamayev, op. cit, 79–80.

његове смрти;³⁰ 2. Кад роб бива продан у страну земљу, уколико успе да се врати, добија статус слободног грађанина (СН, §§280–281); 3. Усвајањем и клаузулом посиновљења;³¹ 4. Ослобађање грађанина који је допао дужничког ропства након три године рада (али само СН, §117).

II Робови у Библији

Старозаветне одреднице о робовима део су текстова који су настајали у дугом временском периоду, из пера различитих аутора, често преправљани или уклапани од стране бројних редактора. Неке одреднице се не слажу једне са другима, јер представљају део различитих традиција и развоја теолошких погледа. Зато је тешко једнозначно утврдити старозаветни однос према робовима и пре се може говорити о наким начелним правцима развоја и превредновања односа према робовима. Пре свега неопходно је извршити анализу предања и развоја текста у којем се налазе одреднице о робовима.

2.1. Појам עֶבֶד (eved)

Овај израз се употребљава у два различита контекста: у профаном контексту и преводи се као *роб*,³² затим као *вазал* или *ћоданик владара*³³ и теолошким контексту, где се преводи као *слуја*.³⁴ Појам עֶבֶד (eved) као роб могао се односити како на Израилце-дужнике, тако и на странце робове, или на оба истовремено. Значење израза зависи од контекста у којем се помињу и од ближих одредница. Појам עֶבֶד у Изл 21 2–11 и Пнз 15 12–18 ближе одређен изразом עִבְרִי (ivri) из чега је јасно да је реч о робу Израилцу. Многа места у Библији показују да се израз עֶבֶד користи да се означи специфична етничка разлика између Израила и других народа.³⁶ Под појмом עֶבֶד עֶבְרִי је означен слој Израилаца који су услед дугова и несрећа остали без земље.³⁷

³⁰ Види одељак 1.4. Брак робова.

³¹ Види одељак 2.1.4. Продаја деце због дуга и права и обавезе уговора о усвајању.

³² Као роб: Изл 21 2–11, 20–21, 26–27, Лев 25 2–38, 39–55; 19 20–22, Пнз 15 1–11, 12–18, 16–17.

³³ Као поданик или вазал: нпр. 1Сам 8 17, 1Цар 12 4 и на многим другим местима.

³⁴ Као слуга: нпр. Ис 44 21 и на многим другим местима.

³⁵ I. Riesener, *Der Stamm עֶבֶד im Alten Testament*, Eine Wortuntersuchung unter Berücksichtigung neuerer sprachwissenschaftlicher Methoden, Berlin-New York, 1979, 112–136, 160.

³⁶ I. Riesener, 121. Насупрот овој студији стоји А. Alt, *Die Ursprünge des israelitischen Rechts*, у: *Grundfragen der Geschichte des Volkes Israel*, Н. v. Siegfried (изд.), Bochum, 1969, 217–219 која тврди да се ивгине односи нужно на припадника Израила него на социјални положај беземљаша у Палестини притом га повезује са појмом habiru. Однос појма ivri и habiru до данас је предмет живе научне дискусије.

³⁷ Н. Ellison, „The Hebrew Slave; A Study in Early Israelite Society“, *Evangelical Quarterly* 45, 1955, 30–35;

Проблем настаје, међутим, када поред עֲבָדִים не стоји עֲבָרִים. У Лев 25 39–46 појам עֲבָדִים експлицитно се односи на странце и инсистира се да само они могу да се посматрају као иметак. За разлику од осталих законика СО, за робове-странце у библијским текстовима није постојао посебан израз и не може се понекад направити јасна разлика као нпр. у СН или СЕ. Неизвесног око јасног и општег значења овог израза עֲבָדִים може бити превазиђена само поступном анализом библијских одељака о робовима.

2.2. Извори ропства у Израилу

Израил је ступио на историјску сцену у тренутку када су у његовом окружењу постојали високо развијени градови и културе. Извори ропства слични су онима у осталим друштвима СО. На прелазу из номадског друштва у рану монархију, структура некада „егалитарнијег“ израилског друштва креће се лагано ка класној подели. Јавни кулук који је уведен, државни порези као и слабљење племенско-породичних веза условио је пропадање мањих заједница.³⁸ Услед немогућности враћања дуга, плаћања пореза, санирања штете суше или поплаве, ратног пустошења и слично, многи су Израилци били принуђени да одустану од својих поседа, продају их и уђу у службу велепоседника.³⁹ Оштра критика дужничког ропства може се наћи код пророка 8. и 7. века пре Христа.⁴⁰ Пророк Амос наводи да: „недужној за новац продаваше и сиротињи за један њар сандала“ (Ам 2 6).

2.3. Изл 21 2–11: Одреднице о куповини и продаји роба Израилца и робиње Израилке

Један од првих одељака у којима се одреднице о робовима систематичније износе налази се у Изл 21 2–6, 7–11, 20–21, 26–27. Ови одељци се налазе у оквиру тзв. Књиге савеза (Изл 20 24–23 12). Књига савеза као литерарни корпус (Изл 20 24–23 12) јесте најстарија збирка закона у Петокњижју, формирана у 8. веку пре Христа као одговор јерусалимског свештенства на друштвену кризу и као програм за јачање свести о слабима у друштву. Књига савеза је требало да објави вољу Божију о томе да се право и правда у друштву практикују у показивању солидарности са слабима.⁴¹

Битно је истаћи да су ове збирке служиле као предложак за учење права у оквиру процеса описмењавања и да се по својој раној форми не разликују пуно од одговарајућих правних збирки клинастог писма као што су били

³⁸ G. Chirichigno, op. cit, 114.

³⁹ Е. Кембел, Подељена земља (Израил и Јудеја; од Соломонове смрти до пада Самарије), у *Оксфордска историја библијског света*, прир. Мајкл Куган, Клио, Београд, 2006, 313–361.

⁴⁰ Ам 2 6–8, 5 8–11, 8 4–6; Ос 4 2, 5 10, 12 7–8, Ис 3 13, 5 8, Мих 2 1.

⁴¹ E. Otto, *Das Gesetz des Mose*, Darmstadt, 2007, 121.

рецимо СЕ или СН.⁴² Међутим, оно што је битно јесте да су ове правне збирке у јудејској традицији временом биле смештене у један теолошки контекст, у контекст схватања Јахвеа-Цара као извора Права и Правде и милостивог заступника сиромашних и слабих. Оснаживање ауторитета ових правних збирки врши се кроз *тхеологизацију њихова*, а све у циљу јачања социјалне свести у друштву које се великом брзином класно раслојавало.

Изл 21 структурисан је слично као и Изл 20 (Декалог), у којем је на првом месту у тексту наглашена чињеница да је Јахве Бог који је Израил извео из Египта, из *дома ројскога*.⁴³ У Изл 21, дакле на самом почетку излагања најзначајних закона Израила, стоје одредбе о робовима, што говори у прилог томе колико су *сасијављачи библијских њихова њиховали значај односу њихова робовима*. Иако је структура текста специфично уобличена, тематика изнесена у Књизи савеза у већој или мањој мери садржи сличну тематику као и законици СО. На почетку се говори о периодичном отпуштању робова дужника (уп. СН, §117), затим у првом реду Талион принцип, одредбе о тучи, о односу према родитељима, о ударцу на трудну жену, о ударцима на робове, о говечету које убада и о разним другим деликтима.

У Изл 21 2–6 разматра се случај израилског роба-дужника, а редови 7–11 тичу се робине Израилке. Исказ је у казуистичкој правној форми.⁴⁴ Доста истраживача је увидело упадљиву сличност између СН, §117 и Изл 21 2, будући да оба говоре о ограничењу дужничког ропства. Главна одредба:

<p><i>Када куйиш (הקנה од קנה) роба Јеврејина (עֶבֶד עִבְרִי), нека служи шесћ њиховина. Седме њиховине нека оде слободан (הִפְשֵׁט), без оџкуџа.</i></p>	<p><i>Када неки њихованин има обавезу враћања дуџа и збоџ њихова своју жену, сина или њерку за новац или као залоџу даје, онда њихова да њихова њиховине да служе у куџи својеџ куйца или оноџа коме су као залоџа даџи, а чеџ њиховине њихова да буду оџиџиџени. (СН, §117)⁴⁵</i></p>
---	---

У овој одредби је јасно да се ради о робу Израилцу, али осим ове одреднице не наводи се ниједан разлог зашто је, рецимо, допао ропства

⁴² E. Otto, *Das Gesetzdes Mose*, 122. Структура текста Изл 21 2–22 16 одговара систематици Хамурабијевог кодекса: уп. Н. Petschow, „Zur Systematik und Gesetztechnik im Codex Hammurabi“, *Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie*, ZA, Leipzig, 1965, 146–172.

⁴³ S. Paul, „Studies in the Book of the Covenant in the Light of cuneiform and biblical Law“, *Supplements to Vetus Testamentum* (VTS) vol. XVIII, Leiden, 1970, 106–109.

⁴⁴ Више види: Д. Милин, *op. cit.*, Поглавље 2, Старозаветни закони у Петокњижју, одељак: δ) „Аподиктичко и „казуистичко“ право.

⁴⁵ Уп. превод: М. Вишић, *op. cit.*, 131. S. Jasić, *Zakoni Starog i Srednjeg veka*, Beograd, 1968.

или нека ближа одређења. Израз קנח (kanah) не говори пуно о условима купопродаје. Неки сматрају да је реч о Израилцима који су приморани да пређу у службу повериоца зато што више нису способни да се издржавају и који су постали беземљаши.⁴⁶ Затим, није потпуно јасно шта се подразумева под изразим „слободан“ חֹפְשִׁי (hofši). Поставља се питање зашто би уопште био ослобођен роб који више нема земљу и који вероватно може само да потражи друго домаћинство. Постоје два могућа одговора на ово питање. Анализа израза חֹפְשִׁי (сличан са јевр. חֹפְשִׁי), а који је употребљаван широко на СО, показује да се њиме означава припадник класе слободних грађана, али на ниском друштвеном положају.⁴⁷ Прва могућност јесте ослобађање роба-дужника као заснивање *новој односа* са власником у смислу најамничког статуса.⁴⁸ Друга могућност јесте да је продати роб *члан неке веће њородице* (осим pater familias-a) која је морала да га прода да би вратила дуг, а што одговара контексту СН, §117, тако да се ослобођени враћао на земљу своје породице. Ова се могућност чини извеснијом, будући да новија истраживања показују да се ослобађање у јубиларној години односило на pater familias-a и целу његову породицу.⁴⁹ Једино у овом случају могуће је помирити разлику између ослобађања после 7. и после 49. године, а о чему ће касније бити више речи. У сваком случају, постати слободан грађанин није обавезно значило и почетак новог и сјајног живота. Ослобођени роб би остао у границама свог социјалног положаја, растерећен једино од самовоље свог господара, али не и од осталих обавеза.

Стихови 3 и 4 ближе допуњују главну одредбу из ст. 2. Ако је роб био ожењен и са породицом ступио у кућу господара онда после шесте године могу да иду и он и жена, а уколико му је господар нашао неку робињу за жену, онда деца и жена остају у власништву господара.⁵⁰ Уколико не жели да напусти господара и породицу, роб може да добровољно прихвати доживотно ропство (ст. 5 и 6) и стога добија нову ознаку.⁵¹

Стихови од 7–11 (в. табела испод) разматрају случај када неки човек прода своју ћерку као робињу (אמה). Упадљиво је да ослобађање након шесте године службе не важи за робиње (ст. 7), већ искључиво од поштовања (брачног) уговора од стране онога који ју је купио. Уговор не прецизира да ли је положај робиње-Израилке место законите жене или конкубине.

⁴⁶ I. Riesener, op. cit, 125.

⁴⁷ G. Chirichigno, op. cit, 212.

⁴⁸ N. Lemche, עֶבֶד עֲבָדִי in 1Samuel 18 25, Vetus Testamentum, VT 24, Brill, 1974, 273–74.

⁴⁹ G. Chirichigno, op. cit, 331.

⁵⁰ Види одељак 1.4. Брак робова.

⁵¹ Види одељак 1.3. 4. Ознака.

Купопродаја у случају робиње ст. 7 није иста као она која се тиче роба ст. 2, већ се ради о специфичној врсти брачног уговора.⁵² По својој форми ове одреднице се могу упоредити са уговорима о усвајању из града Нузија, највише због условних клаузула – *ana martuti*.⁵³ Ради се о усвајању ћерке неког грађанина од стране другог, а коме је дозвољено да се ожени или да је пода другом, а наводе се и санкције због непоштовања уговора (као што је то у примеру стихова од 8–11):

<p>⁷Ако ко њрога кћер своју да буде робиња, да не одлази као робови шиио одлазе. ⁸Ако не буде њо вољи њосиодару своме, и он је не узме за жену, нека је њустии на оикуије, али да нема власиии њродатиии је у њуђ народ учинивии јој неверу. ⁹Ако ли је заручи сину своме, да јој учини њо њраву које имају друје кћери. ¹⁰Ако ли узме друју, да јој не ускратиине хране ни одела ни заједнице. ¹¹Ако јој ово њроје не учини, нека иде слободна, без оикуија.</p>	<p>Сведочансџиво о усвајању ћерке њо имену Шиианка, кћерке Хабил-дам-ку-а. Ханатиу, син Хамил-дам-ку-а је своју сесџиру са њеним њрисџијањем на усвајање Тулџун-наји дао, и Тулџун-наја може да је (за некоџ) уда. Ако Тулџун-наја хође да је да једном робу или евнуху, може њо учиниџии, а ако му између осџалоџ њреба, може је даџии и у њросџиџиџуџију. Али док џод Тулџун-наја живи, мора да је храни. Чак иако Шиианки десетџ мужева умре, Тулџун-наја је може за једанаесџиџи удаџии. Ако Шиианка њрекрши уџовор и најустџии куђу Тулџун-наје, мора да џлаџии две мине сребра. Ако Ханатиу, браџи њен изведе је из куђе онда је исџиа казна.⁵⁴</p>
--	--

Међутим, сличност између два текста је само формална. Многи аутори сматрају да је главна намера библијског текста била да управо нузијску праксу у оквирима Израила ограничи и сузбије.⁵⁵ Библијски текст жели да нагласи да је робиња била продана за брак, а не за полну злоупотребу. Ако је господар у међувремену одлучио да неће имати са њом брак, није смео да је прода странцима јер је Израилка (ст. 8). Ако је наменио свом сину, онда је био дужан да се односи према њој као према ћерки (ст. 9), што иде у прилог претходној тези о усвојитељском карактеру уговора. Ако је не да сину, него узме још једну жену, мора и прву да храни (ст. 10). Уколико све ово не испоштује слободна је да иде без откупа. Стихови 9 и 10 се могу поредити

⁵² G. Chirichigno, op. cit, 246, 254.

⁵³ I. Cardellini, op. cit, 257.

⁵⁴ TUAT, Neue Folge, Band 1, 60.

⁵⁵ G. Chirichigno, 255.

са осталим старооријенталним законцима, нпр. CL, §28, CH, §148, док ст. 11 нема ванбиблијских паралела.

2.4. Изл 21 20–21 и 26–27: Одреднице о повређивању робова

<p>²⁰Ко удари роба своја или робинју своју шћайом шћако да му умре њод руком, да је крив (мора сносити освету), ²¹а ако њреживи дан или два, да није крив (да не сноси освету), јер је њејов новац.</p> <p>²⁴око за око, зуб за зуб, руку за руку, ноју за ноју, ²⁵ужеј за ужеј, рану за рану, модрицу за модрицу.</p> <p>²⁶Ако ко удари њо оку роба своја или робинју своју, шће му њоквари око, да ја ошћусити слободна за око њејово.</p> <p>²⁷И ако избије зуб робу своме или робинји својој, да ја њусити слободна за зуб њејов.</p>	<p>Ако један дужник борави у кући њо-верноца као залог и од њоследице удараца или злосћављања умре... ако се ради о сину неког њрађанина онда њреба убити сина њој њовериоца, а ако се ради о (обичном) робу, онда њреба(њочинилац њрим. њрев) да њлаити њређину мине сроднику, а све шћо му је овај дујовао да се ошросити. CH, §116.⁵⁶</p>
---	---

Тумачење одредби о телесним повредама робова нема консензуса у научном разматрању и постоји читав низ различитих теорија. Најпре није јасно да ли се овде мисли само на Израилца, роба дужника или на обичне робове, странце или на обоје. Традиционално тумачење ст. 20–21 састоји се у следећем: текст се, за разлику од ст. 2–11 који се баве робовима Израилцима, дужницима, односи на *обичне робове* и покушава да ограничи вољу господара, а нарочито да спречи злостављање са смртним исходом.⁵⁷ Кажњавање штапом била је уобичајена мера за робове на СО, али није се увек завршавала само на казни, јер је окупност господара често била већа. Ако је претерао у батинама и убио роба „сносиће освету“, односно биће кажњен смртном казном. Ст. 27 требало је да укаже на намеру господара (предумишљај или нехат). Таква тумачења иду у прилог тезе о хуманијем приступу робовима који негује библијски закон у односу на остале законе СО.

Међутим ст. 26–27 указују на извесно неслагање. Ако се због ослепљеног ока или избијеног зуба роб ослобађао, онда би у Палестини, с обзиром на уобичајено опхођење, за мање од пола века нестало ропства, а то није био

⁵⁶ Уп. превод: Višić, op. cit, 131.

⁵⁷ S. Paul, op. cit, VTS, vol. XVIII, 1970, 69.

случај.⁵⁸ Исто тако, у случају ст. 20–21 за батине које је добио роб и које је поднео, а и даље живи, нема никакве казне, док би сходно 26–27 требало да буде пуштен. То може само да указује да је овде реч о робу дужнику-Израиљцу. Но зашто би се одједанпут, ако је од почетка реч о *eved ivri* у 20–21 прешло на обичног роба, па опет касније на *eved ivri*? На овом месту решење би могла да понуди Cardelliniјева анализа. Он сматра да ст. 21 показује преузимање старијег правног материјала који се односи на робове-иметак, односно комбинацији различитих правних текстова: ако се роб са мање или више последица опоравио, онда је господар хтео само да га казни, а ако роб не може више да ради као пре, онда му је то казна – јер је своју имовину оштетио („јер је његов новац“).⁵⁹ Међутим, он не сматра да је у ст. 20, 26, 27 реч о обичном робу, него о Израиљцу-дужнику. Тиме постаје јасно зашто је „освета“ смртна казна, јер је убијен припадник изабраног народа, односно грађанин који је упао у дужничко ропство, а за трпљење батина и злостављање бива ослобођен. Westbrookиде и даље и ставља ове библијске одељке потпуно у контекст са старооријенталним законцима и наводи да је то једнако са СН, §116 као и у СЕ, §§23–24.⁶⁰

Непостојање консензуса у тумачењу поставља питање вредновања библијске етике изнесене у законском материјалу. Да ли је библијски закон и у којој мери одскакао у односу на старооријентално законодавство? У одговору на ово питање неопходно је да се библијске законске одреднице не извлаче из контекста. Сецирање библијског текста на операционом столу оријенталистике које врше неки од поменутих аутора показује се као несврсисходно уколико не прати целокупан старозаветни текст, од корице до корице, онако како је до нас дошао. Као што је горе поменуто, правни материјал смештен је у контекст ослобођења из Египта и моралног апела за међусобном солидарношћу. Бројне одредбе из законског материјала су касније допуњаване. Однос према обичним робовима допуњаван је одредбама о односу према странцима и дошљацима. Прописи о робовима дужницима били су праћени установљењем низа институција које је требало да ограниче или искорене ову појаву. То да је библијски закон стварао *ново вредновање робова* није постигнуто нимало лако, нити одједанпут, нити тако једноставно као што се раније замишљало. Није библијски закон дословно издиктиран од стране Бога, нити је донесен као други закони. Свест о односу према ближњем се градила мукотрпно и уз Божију помоћ и требало јој је пуно времена да се препозна као вредност и да реално зажи-

⁵⁸ I. Mendelsohn, BA, Vol. IX, 1964, 7.

⁵⁹ G. Cardellini, 266–7.

⁶⁰ R. Westbrook, „Studies in Biblical and Cuneiform Law“, *Cahiers de la Revue Biblique* (CahRB) 26, Paris, 1988, 89–100.

ви како у закону, тако и понашању. Манифест о солидарности у друштву у библијском кључу није мирисао на насилну револуцију, већ напротив на постепено стварање архетипа и мењање понашања. А за свако вредно достигнуће потребни су векови.

2.5. Пнз 15 12–18: Ограничење ропства на шест година

Девтерономиј би се по својој садржини могао окарактерисати као програм одбране религијског идентитета у односу према споља као и подстрек братској етици ка унутра.⁶¹ Законски део Књиге Поновљених закона (Пнз 12–26) може се посматрати као извесна проширена интерпретација законских одредби Књиге савеза (Изл 20 24–23 12). Развија се читав низ култних институција које за циљ имају јачање социјалне свести у друштву. У Пнз 14 29 говори се о десетку који сваке треће године треба положити пред врата да се насити левит, сиротиња, удовица и странац, затим праштање дугова сваке седме године 15 1–6, о робовима 15 12–18. Књига инсистира на интеграцији левита, странаца и робова у култни живот Израила, обећавајући благослов од Бога за такво делање, не би ли се њихов положај и у друштву поправио.⁶²

Као увод у одреднице о робовима Пнз 15 1–11 говори о отпуштању дугова у седмој години (опросна година). Опросна година произашла је из суботне године, односно године починка, заповеђене у Изл 23 10, а свој каснији развој проналази у облику године јубилеја (Лев 25).⁶³ У овом поглављу назива се роб и сиромаш истим именом – *браји*, чиме се инсистира на његовој припадности изабраном народу. У контексту отпуштања дугова, ст. 12 говори о заповести о отпуштању дужника Израилца након шесте године рада чиме се понавља одредба из Изл 21 2. Отпуштање слуге Јеврејина или слушкиње Јеврејке, треба да буде пропраћено поклоном:

Даруј ја чим између стіоке своје, с ѓумна своја и из каце своје, чиме тје већ Госіод, Бој тивој блаіословио, од тїоја и њему дај. Сећај се како си био роб у земљи еітїаїској и како тје Госіод, Бој тивој оїкуїио. Заїто тїи ја ово заїоведам данас (14–15).

Са даром од стоке и у намирницама роб је могао да рачуна на нови почетак, односно Пнз 15 12–18 допуњава одредбе о ослобађању из Изл 21 2–11. Међутим, нови почетак би могао да постоји само ако се са даром ослобођени враћао на своју земљу или ако је био члан неке веће породице. Ако то није био случај, онда је наведена одредба која понавља Изл 21 5–6 о одлуци доживотног ропства.

⁶¹ E. Otto, *Das Gesetz des Mose*, 126.

⁶² Ibid, 134.

⁶³ G. Chirichigno, *op. cit*, 312.

Стих који привлачи пажњу јесте ст. 18 у којем се каже да је роб за шест година зарадио двоструку најамничку плату у својој служби. По неким анализама се сматра да је састављач био упознат са одредбама из Хамурабијевог кодекса о отпуштању 3+1 и да баш због тога наглашава да је зарадио двоструку плату.⁶⁴ Стога не сме повериоцу да буде тешко кад роба отпушта и кад му даје дар – он је дефинитивно то и зарадио. Просечна цена роба се кретала око 35 шекела за мушкарца, а 15 за жену, за обоје дакле 25; годишња најамничка плата била је од 6 до 11 шекела.⁶⁵ Одатле је јасно да је за три године овај откуп могао бити сакупљен.

2.6. Пнз 23 15–16: Однос према одбеглом робу

Одредница у Пнз 23 15–16 привлачи доста пажње уколико се посматра у светлу старооријенталног законодавства:

<p>¹⁵Немој издати ти слује јосиодару њејову, који ушече тебе од јосиодара своја, ¹⁶нејо нека остјане код тебе, у месту које изабере у граду твојом, иде му буде грајо, немој ја цвелији. Пнз 23 15–16.</p>	<p>Када један грађанин буде ухваћен са украденим робом или робњом, онда са једним робом мора још један да се врати, а исти тако и робња. Кодекс града Ешнуне, §49.</p>	<p>Када неки грађанин одбеглој роба или одбеглој робини са двора...у својој кући скрива, и не преда ја на јозив јасника, нека буде јојубљен јај грађанин. Хамурабијев Законик, §16.⁶⁶</p>
--	--	--

Наиме, онај код којег је утекао роб не сме да га изручи господару, него треба да борави у истој средини и не сме се са њим лоше поступати. Ово је непосредно у супротности са СН, §§15, 16, 17, где се тражи смртна казна за помагаче у бекству робова или јатаке, затим СЕ, §50 где је грађанин на вишем положају у таквом деловању оптужен за крађу и НГ, §§22–24 где се нуде награде за враћање роба.⁶⁷ На овом месту библијски текст узима слабе у заштиту, што је сасвим у супротности са законима СО.

2.7. Лев 25 2–38, 39–55; суботна година, година јубилеја и одреднице о откупу и продаји земље

Прописи о празницима у Књизи левитској, иако у сенци култног и теолошког значења, имали су јаку етичку подлогу, а самим тим и свој специфичан утицај на друштво. Заповести о суботи које су упућене Израилцу

⁶⁴ I. Mendelsohn, *Slavery*, 89.

⁶⁵ G. Chirichigno, *op. cit.*, 225.

⁶⁶ Уп. превод: Višić, *op. cit.*, 123.

⁶⁷ Види одељак 1.3.2, Кретање робова.

односе се и на све у његовом дому (најамнике, странце, слуге) и као што је *субоџа дан одмора за Израилца, њако њреба да је и за све у његовом домаћинству, ња и робове*.

Празновање суботе прекида бескрајно протичање времена, даје стално понављајућем деловању један смисао у седмичном одмору и подсећа на од Бога уведени поредак.⁶⁸ Престајање са послом у суботњи дан условило је настанак празника суботне године.⁶⁹ Теолошки смисао заповести о необрађивању поља сваке седме године лежи у потреби да се изврши *џоновно усџостављање једној џрвобџиној сџања у којем џоље само доноси своје џлодове* (*restitutio in integrum*), односно обнављање Божијег промисла о свету.⁷⁰ Храна коју земља сама произнесе, бива подељена од стране свих укућана, укључујући слуге и робове (уп. Изл 21 10–11 и Пнз 15 1–11).

Оно у чему се Лев 25 разликује у односу на Изл 23 10 и Пнз 15 1–11 јесте наглашавање јубиларне године као опросне године. У Лев се опраштање дугова дешава на сваких 49 година, а не 7 као што је то случај у Пнз 15 1–11.

У Лев 25 10 се каже: *џроџласџџе слободу у земљи свима који живе у њој*, што према бројним истраживањима указује на један обичај познат на СО.⁷¹ Едикти о отпуштању дугова проглашавани су на почетку владавине неког цара, а понекад и периодично. То је чињено у циљу смањења сиромаштва у земљи, смањења великих социјалних разлика и куповању социјалног мира. Едикт се на акадском каже *mišarum*, што значи „акт правде“. Као добар пример може да послужи Едикт цара Амисадуке (1646–1626)⁷². Међутим, читањем поменутог едикта очигледан је његов профани карактер; одредбе о укидању дугова пропраћене су анализом бројних случајева, до детаља описаних поступака реституције. Иако се о пореклу године јубилеја може доста расправљати, теолошки контекст године јубилеја уклапа се у теолошку концепцију Левитске књиге: поштовање заповести о години јубилеја врши враћање на почетно стање света и успоставља се равноправност на земљи. Тиме поштовање „седам седмина година“ и „године опроста“ потврђује Божији промисао о свету, а не представља политички потез амбициознога цара, као што је то случај са едиктима.⁷³

⁶⁸ R. Kessler, „Das Sabbatgebot“, у: *Studien zur Sozialgeschichte Israels*, Stuttgarter Bibliche Aufsatzbände 46, Stuttgart 2009, 85.

⁶⁹ I. Cardellini, *op. cit.*, 283.

⁷⁰ R. Kessler, *op. cit.*, 88.

⁷¹ G. Chirichigno, *op. cit.*, 315.

⁷² *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament* (ANET), прир. James Pritchard, Third Edition with Supplement, Princeton – New Jersey, 1969, 526.

⁷³ Сличност едикта са библијским текстом пре ђи се могла видети у Jer 34 8–22. Уп. А. Schenker, „Die Freilassung der hebräischen Sklaven nach Dtn 15 12 und Jer 34 8–22“, у: *Recht und Kult im Alten Testament*, Orbis Biblicus et Orientalis (OBO) 172, Göttingen, 2000, 150–157.

За разлику од осталих законских одредница у СЗ, Лев 25 покушава да се обрачуна са самим разлозима настанка ропства: продајом земље због дуга и позајмицом са великим интересом (в. табелу доле). Зато од стиха 23 до 38 закон покушава да успостави правила о куповини и продаји земље, као и о њеном откупу. Лев 25 инсистира на могућности да постоји рок за откуп земље коју је осиромашени Израилац продао у циљу враћања дуга. Земљу је дужан да у поменутом року откупи члан шире породице уколико је у могућности, а ако нико не може да помогне, па чак ни нова позајмица, онда је по ст. 28 купац дужан да врати посед у опросној години (години јубилеја). Слична правила постоје и за кућу неког сиромаша (29–34). Забрана давања новца на камату изричито је наглашена у ст. 37.

²³Али да се земља моја не њродаје за сваида, јер је моја земља, а ви сѝе дошљаци и укућани код мене. ²⁴Зайио њо свој земљи државе ваше нека се оѝкуѝљују земље. ²⁵Ако осиромаше брѝи ѝвој и њрода нешѝо од башѝине своје, а њосле дође ко од рода њеѝова најближи њему да оѝкуѝи, нека оѝкуѝи шѝо брѝи њеѝов њродаге. ²⁶Ако ли не би имао никоѝа да оѝкуѝи, неѝо би њозајмио и њрикуѝио колико ѝребѝа за оѝкуѝи, ²⁷онда нека одније ѝодине оѝкако је њродао, ѝа шѝо оѝѝане нека исѝлаѝи ономе коме је њродао и ѝѝако нека оѝѝи дође до своје башѝине. ²⁸Ако ли нема колико би ѝребѝало враѝиѝи, онда оѝѝаје сѝвар њродаѝа у оноѝа који је куѝио, а оѝросне ѝодине оѝѝавиће се и он ће се враѝиѝи на своју башѝину. Лев 25 23–28.

Уколико неки човек ослаби (осиромаше) и њрода своје имање, од дана када куѝац њродаје, сѝари земљоѝоседник може да оѝкуѝи. СЕ, §39.

Иако оба закона настоје да заштите наследство породичне земље, у Лев 25 23 наглашено је: *да се земља моја не њродаје за сваида*. Земља припада Јахвеу, Творцу, који је дао земљу у наслеђе Израилу и зато једни од других не треба да купују земљу, тако да сиромашна браћа више немају удела у наследству које им је обезбедио Бог лично. То овим законским одредницама даје специфичну тежину и оригиналност.⁷⁴

⁷⁴ Супротно овом ставу стоји R. Westbrook, „The Price Factor in the Redemption of Land“, *Revue internationale des droits de l' antique* (RIDA) 32, 1985/86, 97–127.

Ако и поред свих ових одредби дође до случаја да неки Израилац толико осиромаша да мора да се „прода“ (ст. 39), онда га не треба држати као роба, него као најамник треба да служи и то до опросне године. Израз *брати твој* има за циљ да сваког Израилца подсети да је његова дужност да помогне своме сународнику, јер је члан (брат) заједнице Савеза. Неки сматрају да се овај случај у односу на Изл 20 2–7 и Пнз 15 12–18 разликује у томе што је у потоњим разматрана (само)продаја неког члана породице зарад повраћаја дуга, а овде (ст. 39) се односи на главу породице (*pater familias*) која није у стању да издржава породицу.⁷⁵ Зато се у наставку (ст. 41) и каже да у опросној години (години јубилеја) може ићи са синовима својим и да се врати на баштину отаца својих (која му је враћена у опросној години). Циљ ових библијских одредби јесте да се спречи перманентно ропство Израилаца.

Када цела породица бива купљена, то представља велику инвестицију за господара и зато Лев 25 у односу на Изл 20 и Пнз 15 инсистира на ослобађање након 49. године, јер се након тог периода улагање исплати. Лев 25 дакле обрађује посебан случај и тако се превазилази разлика у одредницама због ослобађања после 7. и после 49. године.⁷⁶

У Лев 25 подвлачи се јасна разлика између Израилаца-дужничких робова и обичних робова-иметка. Синови странаца могу се куповати и продавати, али не и Израилци. Ст. 38 и 42 поново подсећају на ропство у Египту и у наставку се заповеда да *нико над браћом својим не њосиодари сурово* (46е). О понашању према обичним робовима-иметку не каже се ништа, што оставља простор за многа нагађања.

2.6.1. Лев 19 20–22: Законик светости и одредбе о робовима. Проширење свештеничке теологије налази се у тзв. Законику светости (Лев 17–26). Светост Јахвеова у свету се показује кроз светост Израила и тако оприсутњава у свету.⁷⁷ Зато Израил треба да се придржава чистоте: испрошена робина која није откупљена се не сме облежати (Лев 19 20). Овакав акт се не забрањује из разлога оштећења „робовске имовине“ неког трећег као што је то случај на СО, већ зато што се светост Израила практикује у односу према слабима у друштву.

⁷⁵ G. Chirichigno, op. cit, 331.

⁷⁶ A. Schenker, „The Biblical Legislation on the Release of Slaves: The Road from Exodus to Leviticus“, у *Recht und Kult im Alten Testament, Orbis Biblicus et Orientalis (OBO) 172*, Göttingen, 2000, 134–157.

⁷⁷ E. Zenger, *Einleitung in das Alte Testament*, 7. Auflage, Stuttgart, 2008, 172–173.

III Извршење правде Књига савеза – морални апел

Када је реч о законцима СО мора се признати да они нису законци у савременом смислу речи, односно *Corpus iuris civilis*. Они се заснивају на корпусу обичајног права, односно на правосудној пракси *paterfamilias* (господара породице) или већа стараца. Одреднице у њима нису производ теоријског разматрања могућих случајева из области живота заједнице, већ пописани случајеви одударања од традиционалних норми понашања. Служили су више као *смернице* судијама како да суде у тим специфичним случајевима.⁷⁸ Библијски закони такође не одударају од овог контекста. Поставља се питање какав је карактер библијских закона и њихов конкретан утицај на живот људи?

Судство на СО заснивало се на судијама који су били у служби цара и вршили правне надлежности у његово име.⁷⁹ У X и IX веку пре Христа, када је у окружењу постојало развијено судство, у Израилу је судство у племенској организацији: носиоци су *pater familias* или веће стараца, недостаје независна правна инстанца која ће спроводити санкцију, право се ослања на племенске обичаје и традицију.⁸⁰ Увођењем монархије, први којем се повлачи надлежност јесте *pater familias*, у корист већа стараца и од стране цара делегираних судија. Тада се ствара нови градски слој трговаца, велепоседника, царских службеника који убирају порез и нагло се богате. Делегирани цареве представници полако улазе у савез са већем стараца и богаташким слојем и устројавају судски систем у прилог свог сопственог богаћења.⁸¹

Реакције на овакво стање у друштву кренуле су из два правца. Један је очигледан у пророчкој критици тог доба који критикује овакав монархијски системи *инсистира на поштовању закона (традиције)*, а против корупције у судству и неморала виших слојева. Други представља Књига савеза као дело јерусалимских интелектуалних и свештеничких кругова кроз програм друштвене солидарности.⁸² Библијски правни материјал се, дакле, устројавао у специфичној друштвеној ситуацији. Књига савеза сажима са једне стране

⁷⁸ Višić, 105; F. Kraus, *Einzentrales Problem desalt mesopotamischen Recht: Wasistder Codex Hammu-rabi?* Genava, (N. F.) 8, 1960, 283–296, који тврди да се ниједан правни документ не позива на СН. По другима СН је литерарно дело које учвршћује царску идеологију, уп. E. Otto, *Biblische Rechtsgeschichte im Horizont des Alten Orients*, у *Altorientalische und biblische Rechtsgeschichte* (ABR), *Gesammelte Studien*, Wiesbaden, 2008. 63–64.

⁷⁹ H. Niehr, *Rechtspredung in Israel, Untersuchungen zur Geschichte der Gerichtorganisation im Alten Testament*, Stuttgart, 1987, 30.

⁸⁰ Ibid, 39–40.

⁸¹ Ibid, 63–66.

⁸² E. Otto, *Das Gesetz des Mose*, 121–2.

правне обрасце обичајног права који су постојали, смештајући их у контекст синајског Савеза. Она у суштини представља више *морални апел*, него закон у ужем смислу речи.⁸³ Даљи развој правног материјала представља развој поновљених закона (Девтерономиона) у Јужном царству, након пада Самарије, као друге по реду значајне збирке која тумачи и допуњује Књигу савеза. Развојем свештеничке теологије и правних збирки у Књизи левитској се још даље допуњава овај развој прилагођавајући се на ситуацију у VI и V веку пре Христа. Редигован и припремљен правни материјал тек након повратка из вавилонског ропства постаје *усијав* новоуспостављеног Израила.⁸⁴

То да је библијски правни материјал у тренуцима свог настанка био морални апел и поука произлази и из чињенице да када је реч о односу према робовима, нигде се експлицитно не наводи законска санкција.⁸⁵ Одредбе су оснажене другим аргументима, теолошким. Наиме, утњетавање дошљака, робова, удовице и сиротиње повлачи са собом Божију освету (Изл 22 21–27). Одредбе о отпуштању робова у суботној и јубиларној години не прати никаква санкција о могућем непридржавању исте. Оно што се помиње јесте благослов који ће од Бога доћи уколико се држи закон (Пнз 15 6) као и проклетство ако се не придржава (Пнз 28). Одредбе о укидању камате и задржавању предачке земље у Лев 25 оснажују се изразима: *бојите се Госиода Боја својеја*, затим подсећањем на избављење из Египта као и обећањем благослова за послушане савете. Придржавање одредби остављено је на савест онима којима су упућене. Тешко дакле да су у почетним фазама развоја ови текстови служили као предлогачка помоћу којег се судило, како због стања судова, тако и због карактера самог текста. Оно што је заправо битно, а што је поменуто и у претходним поглављима, јесте да су ти текстови *убличили идеју о новом вредновању робова* и касније пружили подлогу за оприсутњење те идеје (архетипа) у стварном животу, како са законске, тако и са моралне стране.

IV Значај библијске поруке за савремено доба

Завршетком грађанског рата у САД-у и укидањем ропства, а затим и доношењем повеља УН-а о људским правима из 1948. где §4 обавезује државе потписнице на забрану ропства, сматра се да је ова појава у човечанству

⁸³ E. Otto, *Tendenzen der Geschichte des Recht in der Hebräischen Bibel*, ABR, 20–21. Погледати више: Милин, Карактер и значај старозаветних закона, поглавље 2, одељак 5: разлика у данашњем поимању појма закон у односу на схватање древног Израила.

⁸⁴ E. Otto, *Tendenzen der Geschichte des Recht in der Hebräischen Bibel*, 6.

⁸⁵ Једино место где се наводи санкција јесте Изл 21 20, али ближе проучавање овог стиха наводи на закључак да се и у овом случају мисли да је осветник, односно онај који испуњава правду заправо Јахве. Овај се став поклапа са схватањем у Изл 22 22–24. Он је непоткупљиви судија и од Њега се не може сакрити такав преступ. Уп. G. Chirichigno, *op. cit.*, 165–168.

нестала. Библијска порука, тек наизглед, није више актуелна. Ипак реалност нам понекад сведочи супротно указујући да ова појава у рафинисаним облицима постоји и данас.

У тзв. „земљама у развоју“ потпуно исцрпљивање радних способности „јефтине радне снаге“ у сврху стварања мега-профита је нео-робовласнички систем. Услед корупције у државном апарату долази до неефикасне примене Закона о раду⁸⁶ и свих других закона који би требало да заштите слабе у друштву. Затим, савремени систем задуживања такође ствара простор за нео-дужничко ропство. У свету већ постоје закони о стечају (банкроту) физичких лица. У САД-у и Канади, када појединац западне у дужничку кризу поверенику се предаје сва имовина, а дугови му се отписују. Модел ЕУ предвиђа да се презадужени ставља под присилну управу, а имовина на продају. Супервизор одређује послове које дужник мора да ради и од примања отплаћује дуговања; он такође одређује суму која је довољна за преживљавање.⁸⁷ Осим ових перфидних облика ропства, често се заборавља и нелегална трговина људима која је, до дана данашњег, у најогољенијем виду показатељ ропства и ниподаштавања личности у савременом друштву.

Имајући у виду поменуто појаве, сведоци смо насушне потребе за актуализацијом библијске поруке у савременом друштву. Црква, будући да баштини библијско предање, мора да испуњава своју пророчку улогу, да се отвореније залаже за доследније поштовање закона у друштву, као и за поштовање достојанства слабих у друштву. Као што су пророци, а и свети оци вођени Духом Светим у своје време дизали глас против неправде и тлачења слабих у друштву, тако је и Црква данас позвана да чини. Да би испунила овај свој задатак, пред сваког члана Цркве поставља се морални императив преиспитивања односа према ближњем и аскетско одрицање у корист другог. Почевши од личне промене, а схвативши библијске корене сопственог веровања, могуће је извршити промене у друштву.

Примљено: 26.8.2011.

Прихваћено: 17.9.2011.

⁸⁶ Некажњавање злоупотреба радника, непримање трудних жена на радна места и многи други.

⁸⁷ Insolvenzverfahren, Verordnung (EG) Nr. 1346/2000 des Europäischen Rates vom 29. Mai 2000 über Insolvenzverfahren, Amtsblatt Nr. L 160 vom 30/06/2000, 1–18.

Zusammenfassung: Die biblischen Sklavengesetze bringen im Vergleich zu der Gesetzgebung des Alten Orients (AO) eine neue Wertschätzung der Sklaven. Diese beruht v. a. auf dem Hintergrund des Bundesgedankens. Gott schließt seinen Bund bezeichnenderweise nicht mit einem mächtigen König und einem zahlreichen Volk, sondern mit einer Sklavengruppe unter dem Berg Sinai. Die Freilassung aus Ägypten und der begleitende Schutz, den Gott gewährt, soll das Fundament für die Gestaltung einer neuen Beziehung mit dem ehemaligen Sklavenvolk darstellen. Genauso wie Gott sich gegenüber den Bundesmitgliedern am Sinai verhalten hat, sollen sie sich auch untereinander verhalten: gerecht, barmherzig, schützend. Diese theologische Begründung wurde von den Israeliten nach ihrer Niederlassung in Kanaan um die Bestimmungen des sog. Common Laws erweitert. Dieser vorherrschende, altorientalische Rechtskreis war weit verbreitet und stellt den Kern der Ähnlichkeiten zwischen AO und AT dar. Allerdings verfügen ebenjene altorientalischen Gesetze über kein derartiges theologisches Fundament wie das im Sinne des Sinaibundes. Im AO wurden Sklavengesetze primär zur Aufrechterhaltung der gesellschaftlichen Ordnung erlassen. Im biblischen Kontext hingegen wird der Sklave seit jeher als Bundesmitglied verstanden und damit letztlich als Bruder und Mensch.

Schlüsselwörter: Sklavenbesitz – „Chattel-slave“, Schuldklave, alltägliches Sklavenleben, עֲבָדֵי בְרִי, Bund mit den Sklaven, Bundesbuch, Appell an die Moral, Beschränkung der Sklaverei, Lösegeld, Freilassung, neue Wertschätzung der Sklaven